

بررسی حقوقی - قضایی چگونگی و نقش اعمال حقوق شهروندی در محیط زیست

مریم پیری^{۱*}
ناصر قاسمی^۲

تاریخ دریافت: ۸۵/۸/۲۰

تاریخ پذیرش: ۸۶/۱/۲۶

چکیده

از دیدگاه قانونگذار ایرانی حقوق شهروندی یک امتیاز است که به اتباع کشور در محدوده مرزها داده می شود، ولی حقوق شهروندی از دیدگاه محیط زیست را نمی توان محدود به مرز نمود زیرا محیط زیست مرزها را در می نوردد.

فاعل فعل آلوده کننده را ناقض حقوق زیست محیطی شهروندی می نامند. اغلب رفتارهای نقیض حقوق زیست محیطی شهروندی مطابق قانون، در دسته بندی جرایم ارتكابی نسبت به عناصر جاندار، بی جان و یا جرایم غیر مستقیم علیه محیط زیست قرار می گیرد. ایجاد آلودگی به هر شکل آن از جمله آلودگی های بصری، آب، هوا، پسماندها و غیره، سلامتی روحی، روانی و جسمی شهروندان را به خطر می اندازد و اصلی ترین حق شهروندی را که همانا حق حیات و سلامتی است با خطر جدی مواجه می سازد. لذا عملکرد دادگاه ها و دادرهای تخصصی در زمینه محیط زیست باید مانعی در مقابل ناقضان حقوق شهروندی باشد.

ایجاد دادرای تخصصی زیست محیطی در تهران در سال ۱۳۸۳ سبب گردید تا دقت و کیفیت کار قضات بالاتر رود و قضات با توجه به گستردگی دانش حقوق مجبور نگردند، در آن واحد نسبت به حل و فصل کلیه دعاوی کیفری اقدام نمایند.

با بررسی ۱۶۸ پرونده که در دو شعبه دادرای تخصصی صورت پذیرفته است، ۱۰٪ قرار مجرمیت، ۹۰٪ قرار منع تعقیب (از میان چهار قرار نهایی) برای پرونده های ارسالی صادر شده است. چنان که ملاحظه می گردد، درصد صدور قرار منع تعقیب میزان بسیار بالایی دارد. صدور این قرار از یک سو به منزله عدم وقوع جرم، فقدان دلایل اثباتی و یا عدم احراز سوء نیت می باشد و از سوی دیگر ما همواره نظاره گر ورود آلاینده های گوناگون و تخریب به محیط زیست می باشیم.

عدم حمایت های لازم از سوی قضات و بازرسان در صدور احکام و قرارهای بازدارنده در مقابل رفتارهای زیانبار محیط زیستی سبب می گردد تا ناقضان حقوق زیست محیطی شهروندی، اعمال خود را موجه دانسته یا لاقابل برای آن موقعیت ویژه ای قایل نشوند. حتی اگر نگاه کیفرزدایی در این زمینه ها وجود دارد، ضرورت توسل به سیاست جرم زدایی همراه با اقدامات تأمینی همچون خدمات عام المنعفه در مورد جرایمی که اثرات آلاینده خفیف تری دارند، مدنظر قرار گیرد. بدون تردید هزینه پیشگیری از تخریب محیط

۱- کارشناس ارشد حقوق محیط زیست، دادرای ناحیه ۱۹ ویژه جرایم زیست محیطی (مسئول مکاتبات)

۲- عضو هیات علمی دانشکده علوم قضایی

زیست بسیار کمتر از هزینه به سازی و پالایش آن است و در نتیجه شهروندان باید با تشکل های غیر دولتی در راستای اعمال اصول مختلف نظیر اصل هشتم قانون اساسی با دولت مشارکت نمایند و دولت نیز به آموزش شهروندان، اطلاع رسانی زیست محیطی به عنوان حقی از حقوق زیست محیطی (زیرا اعتقاد بر آن است دانستن حق مردم است و چنان چه مردم از وضعیت آلودگی ها مطلع گردند، خود به فکر حل و جلوگیری از بروز آن بخواهند آمد)، حمایت مالیاتی و قانونی با پیوستن به معاهدات بین المللی درباره حفاظت محیط زیست، بپردازد.

واژه های کلیدی: حقوق شهروندی، حقوق محیط زیست، دادسرا، قرارهای نهایی، جرایم زیست محیطی.

مقدمه

شهروند و دولت صنعتی در تخریب محیط زیست شهری بپردازند و ابعاد مختلف آن را با اهمیت قایل شدن به توسعه پایدار در معرض شناخت شهروندان و دولتمردان قرار دهند، تا چالش پیش روی آنان را نمایان سازند و سمت و سوی پژوهش ها به حقوق و مسئولیت های مسئولان و شهروندان معطوف گردد. هر چند به دلیل فراموشی بودن محیط زیست نمی توان آن را محدود به یک مرز دانست و به بررسی آن پرداخت، حتماً باید قوانین و مقررات داخلی همراه با حقوق، قوانین و وظایف جامعه بین المللی شهروندی همچون معاهدات، کنوانسیون ها، پروتکل ها، اعلامیه های جهانی مورد استفاده قرار گیرد. همچنان که در آموزش شهروندان باید از مجامع بین المللی مدد جست و از تجربیات آن ها استفاده کرد.

اعتقاد بر این است که جهت حفظ حقوق زیست محیطی شهروندان بهترین پایگاه دفاع از این مقوله در فکر انسان ساخته می شود. آموزش محیط زیست بخش بنیادین این پایگاه دفاعی است. هدف این آموزش باید بالا بردن سطح دانش و آگاهی همه مردم از همان اوان کودکی درباره نظام های فیزیکی و زیست شناختی حمایت کننده از زندگی بر روی زمین، ارتقا یابد تا اقدامات شهروندان دیگر اثر منفی بر آن وارد نسازد. چرخه سطوح یادگیری و یاددهی در آموزش مسائل محیط زیست به شهروند باید سه سطح ادراکی (دانش و فهم) عاطفی (ارزش گذاری و درونی کردن) و فعال (اقدام و عمل) را در بر گیرد.

پاسخ گویی در مقابل مسئولیت ها و تکالیف برخلاف آنچه در گذشته اتفاق می افتاد، نه تنها بر عهده شهروندان است، بلکه دولتمردان و مسئولان نیز در این عرصه مسئولیت خطیری بر دوش دارند. از این دیدگاه آنچه که به نظر اجتناب ناپذیر است از یک ضرورت همکاری های مشترک بین شهروندان با دولت و شهروند با شهروند در جهت دستیابی به حقوق حقه خویش می باشد و از سوی دیگر لزوم شناخت دقیق شهر، شهروند، حقوق شهروندی و آنچه به عنوان حق داشتن محیط زیست سالم می باشد، ضروری است؛ زیرا محیط زیست سالم به عنوان حقوق اساسی شهروند مطرح می باشد و در نبود آن احقاق حق شهروندی صورت نمی پذیرد و محیط زیست آلوده سلامتی روحی، روانی و جسمی شهروندان را به خطر می اندازد و اساسی ترین حق شهروندی را که حق حیات می باشد، نابود می سازد.

با رشد فن آوری توانایی شهروندان در تخریب محیط زیست افزایش می یابد و وظیفه سنگین دولتمردان در اجرای قوانین، و شهروندان در احترام به قانون را بیش از پیش می طلبد. این که آن ها توان انطباق با شرایط جدید را که با رشد فن آوری و توسعه همراه است، دارند یا نه در هاله ای از ابهام قرار دارد.

در همین راستا، جامعه شناسان، قانون گذاران و مجریان دولتی به همراه شهروندان باید به یاری حفظ شهر و حقوق شهروندی با الویت بخشیدن به حفظ محیط زیست بشتابند و با توجه به تغییر نگرش های حرفه ای، از جهات مختلف به بررسی تحولات ناشی از ظهور فن آوری و توان

می تواند سلامتی جسمی، روحی و حق حیات را تضمین نماید. لذا این حقوق می تواند به عنوان تابعی از حقوق مدنی نیز تلقی گردد، زیرا این حقوق را کسی به انسان نمی دهد بلکه حق طبیعی اوست. حقوق زیست محیطی به گونه ای است که علاوه بر آن که ذی حق می تواند موضوع حق را مطالبه کند بلکه حق دیگری نیز متاثر از اعمال حق ذی حق می باشد (۳). هرگاه حقوق زیست محیطی از دایره اخلاق وارد دایره حقوق و قوانین (حقوق موضوعه) بشود ضمانت اجرا می یابد، لذا به عنوان نمونه وقتی ایجاد آلودگی تصویری جرم تلقی شود و برای آن مجازات تعیین گردد، می توان علیه آلوده کننده به مراجع قانونی شکایت نمود و حق تضییع شده را مطالبه کرد (۴). در، قوانین محیط زیستی باید تضمین های عملی، بازدارنده و پاسخ گویی برای حمایت از حقوق شهروندان از سوی دولت و دستگاه های مسئول وجود داشته باشد. چنان که در قطعنامه شماره ۷۹ کمیسیون حقوق بشر سازمان ملل به این نکته اشاره شده است، این پاسخگویی باید به گونه ای باشد تا شهروندان نیز بتوانند علیه سوء استفاده های احتمالی به قانون متوسل شوند (۵). با ملاحظه پرونده های مورد بررسی روشن می گردد که شخص یا اشخاص متجاوز کمتر به تحمل کیفر محکوم شده اند و در بیشتر موارد متجاوزان مزبور به جبران زیان ناشی از تجاوز ملزم گردیده اند. البته نباید این نکته را از نظر دور داشت که در بسیاری از قوانین و مقررات زیست محیطی تناسب لازم میان تجاوز و خسارات وارد شده با جبران آن وجود ندارد.

۳- حقوق شهروندی در رهگذر محیط زیست

حق شهروندی یک امتیاز برای بهره مندی از امکانات موجود در جامعه می باشد و حقی است که از سوی جامعه سیاسی اعم از شهری، ملی، منطقه ای و یا بین المللی به انسان داده می شود.

اگر بپذیریم که گفتمان غالب در کشورهای در حال توسعه از جمله ایران، گفتمان «حقوق» است، حقوق شهروندی از یک سو یکی از مهم ترین موضوعاتی است که به وسیله

در این راستا، هدف در این پژوهش ارائه راهکارهایی جهت دستیابی به حقوق محیط زیستی شهروندان می باشد (۱).

۱- مواد و روش بررسی

نتایج مقاله حاضر، روش مشاهده ای و میدانی می باشد و حاصل بررسی کلیه پرونده های زیست محیطی دادسرای ناحیه ۱۹ ویژه جرایم زیست محیطی، شامل ۱۶۸ پرونده مطروحه از تاریخ ۱۳۸۳/۱۰/۲۶ الی ۱۳۸۵/۳/۲۰ می باشد. در این دادسرای تخصصی به کلیه شکایات های زیست محیطی استان تهران که شاکی خصوصی آن سازمان محیط زیست یا سازمان هایی که در قانون ذکر شده است، رسیدگی می گردد.

۲- محیط زیست و حقوق زیست محیطی

محیط زیست کلیه شرایط برای برخورداری از یک زندگی با استمرار حیات، با آرامش و سلامتی برای نسل های حال و آینده را دربرمی گیرد (۲). شهروندان زمانی می توانند به حقوق خویش دست یابند که محیط طبیعی، محیط مصنوعی یا انسان ساخت و محیط اجتماعی آنان به وسیله قوانین و مقررات حمایت گردد.

در شهری مانند تهران تأثیرپذیری محیط زیست اجتماعی به مراتب بیشتر از تأثیرگذاری فن آوری و صنعت در محیط زیست است، زیرا بیشتر مسایل مانند آلودگی آب، هوا و پسماندها ناشی از پاره ای از عوامل اجتماعی از جمله افزایش جمعیت، فرهنگ غلط، رشد شهرنشینی و بالا رفتن میزان مصرف می باشد. این نکته در ماده چهارم بند الف بیانیه کنفرانس سازمان ملل نیز ذکر و ناشی از کمی توسعه دانسته شده است.

هدف حقوق محیط زیست محدود نمودن تأثیر فعالیت های انسانی روی عناصر یا محیط های طبیعی است و این هدف نه تنها در منافع مستقیم و بلاواسطه دولت، بلکه در منافع شهروندان و بهبود سرنوشت آنان نیز موثر است.

به علاوه، حقوق محیط زیست جزء حقوق اساسی و بنیادی شهروندی به حساب می آید، زیرا محیط سالم است که

شهروندی در نظام تصمیم‌گیری و تصمیم‌سازی و مدیریت اجرایی کشور در ماده ۱۱۹ قانون برنامه چهارم توسعه مورد توجه قرار گرفته است.

اطلاع‌رسانی در شرایط ایجاد آلودگی از حقوق مسلم شهروندان می‌باشد. دانستن حق مردم است. آنان حق دارند که از شرایط بحرانی آلودگی‌ها و فعالیت‌های صنعتی و تولیدی مخرب که سلامتی و حیاتشان را تهدید می‌کند مطلع شوند، شهروندان حق دارند از شرح طرح‌هایی که از آن تأثیر می‌پذیرند، از سوی دولت و سازمان‌های دولتی مطلع گردند. حق دریافت اطلاعات به خصوص اطلاعات محیط زیستی در کنوانسیون ۱۹۹۸ دانمارک (ARHUS) و در اصل بیستم بیانیه کنفرانس سازمان ملل متحد درباره محیط زیست انسان، استکلهم مصوب ۱۹۷۲ ذکر شده است. در این اسناد و بیانیه‌ها بر جریان آزادانه اطلاعات روزآمد علمی و انتقال تجارب برای حل مسایل محیط زیست تأکید گردیده است (۱۰).

۲-۳- حقوق دولت بر شهروند

حقوق دولت بر شهروند آن است که شهروندان باید به قوانین و مقررات موجود در زمینه محیط زیست احترام بگذارند و در جهت حفظ هر چه بهتر محیط زیست با دولت مشارکت نمایند.

۳-۳- حقوق متقابل شهروندان

به طور خلاصه می‌توان گفت که همانند حقوق دولت بر شهروند است.

۴- بررسی اجمالی عملکرد دادرهای ویژه جرایم زیست

محیطی تهران

ایجاد دادرهای تخصصی در زمینه محیط زیست، در احقاق حق شهروندی بسیار موثر خواهد بود. بدون تردید دادرهای مزبور از دقت و کیفیت کار بالاتری برخوردارند، زیرا قاضی مجبور نیست به کلیه پرونده‌های ارجاعی متفاوت رسیدگی نماید در غیر این صورت با توجه به گستردگی دانش حقوق بعید به نظر می‌رسد که یک قاضی در آن واحد نسبت به

حقوق تبیین می‌گردد و از سوی دیگر در قلمرو محیط زیست نیز به عنوان یکی از مسایل نوین مطرح می‌باشد.

بنابراین درک مفهوم واقعی شهروندی و آشنایی با حقوق و تکالیفی که این مفهوم بر فرد بار می‌کند برای همه افراد جامعه از اهمیتی محوری برخوردار است (۶). بنابراین این حقوق شامل سه بخش می‌گردد:

الف - حقوق شهروند بر دولت

ب - حقوق دولت بر شهروند ج - حقوق متقابل شهروندی

۳-۱- حقوق شهروند بر دولت

از جمله حقوق شهروند بر دولت آن است که دولت در تدوین و اجرای مقررات زیست محیطی بکوشد و این مقررات را در پی برنامه بیاورد و نه در پی حوادث زیست محیطی. دولت موظف است با وجود امکاناتی که در اختیار دارد، از جمله رسانه‌های عمومی و اختصاص بودجه به آموزش و فرهنگ‌سازی زیست محیطی شهروندان بپردازد.

آموزش زیست محیطی شهروندان باید ابعاد مختلف فردی، مکانی و زمانی را مورد توجه قرار دهد و آموزش مداوم و مادام‌العمر باشد (۷). چرخه سطوح آموزش سه سطح ادراکی (دانش و فهم)، عاطفی (ارزش‌گذاری) و فعال (اقدام و عمل) را دربرمی‌گیرد. در بحث آموزش، زنان به دلیل آن که نقش تصمیم‌گیرنده اصلی در مصرف را دارند باید در اولویت قرار گیرند، چنان که در اصل بیستم اعلامیه ۱۹۹۲ ریودوژانیرو، به آن اشاره شده است. همچنین آموزش کودکان باید به زبان ساده و سازگار با تجربه روزانه‌شان در اولویت قرار گیرد (۸). این موضوع نیز در فصل ۳۶ دستور کار ۲۱ منشوری برای آینده یونسکو و برنامه محیط زیست سازمان ملل (UNEP) مورد توجه قرار گرفته است و در قلمرو تعلیم و تربیت به مسائلی محیط زیست پرداخته شده است.

از دیگر وظایف دولت در مقابل شهروندان، حمایت از نقش مشارکتی شهروندان است که در قالب NGO های زیست محیطی، شوراهای ملی و محلی (از سطح روستا تا استان) به عنوان نهادهایی ناظر و تصمیم‌گیرنده می‌باشند (۹). در همین راستا، حمایت از نقش مشارکتی همه مردم براساس حق برابری

حل و فصل کلیه دعاوی کیفری و حقوقی آمادگی لازم را داشته باشد.

از سال ۱۳۸۳ چند شعبه دادرسی ناحیه ۱۹ در تهران به صورت اختصاصی رسیدگی به پرونده‌های زیست محیطی را بر عهده گرفته اند. شاکی اغلب پرونده‌های مزبور، سازمان حفاظت محیط زیست و شکایت مطروحه تحت عنوان تخریب و آلودگی زیست محیطی و تهدید علیه بهداشت عمومی مطرح گردیده است.

البته علاوه بر سازمان مزبور اشخاص حقیقی نیز می توانند حسب مورد شاکی یا مدعی خصوصی در زمینه خسارت وارد شده به محیط زیست باشند، زیرا بر طبق اصل پنجاهم قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، حفاظت از محیط زیست، وظیفه عمومی تلقی گردیده، اما چگونگی انجام این وظیفه ملی و قانونی هنوز مشخص نیست. حفظ محیط زیست وظیفه همگان است بنابر این حق داشتن محیط زیست سالم به عنوان یکی از موارد مهم حقوق شهروندی است و یک شهروند باید بتواند علیه عاملان تخریب و آلودگی محیط زیست شکایت کند، همان گونه که بر طبق مقررات حقوق بین الملل، اتباع بیگانه‌ای که در یک کشور خارجی سکونت دارند می توانند نسبت به دولتی که در اجرای معاهدات زیست محیطی خود کوتاهی می کند، شکایت کنند.

چنان که در جدول ۱ ملاحظه می گردد، در شعبه پنجم بازپرسی از سال ۱۳۸۳ تعداد ۱۴۴ پرونده محیط زیستی مورد تعقیب و رسیدگی واقع شده است که از این تعداد ۶۶ پرونده جریانی، ۷۲ مورد قرار منع تعقیب و تنها ۶ مورد قرار مجرمیت از میان چهار قرار نهایی صادر شده است.

این جدول حاکی از اختصاص در صدد بسیار بالایی از قرارهای نهایی به قرار منع تعقیب می باشد. این نوع نگرش به جرایم زیست محیطی از نگاه کیفر زدایی، جرم شناسی و سیاست جنایی جدید مثبت است، اما از این نظر که در اکثر

پرونده‌ها قرار منع تعقیب صادر شده است و صدور این قرار از یک سو به منزله عدم وقوع جرم، فقدان دلایل اثباتی و یا عدم احراز سوء نیت می باشد و از سوی دیگر ما همواره نظاره گر ورود آلاینده های گوناگون و تخریب محیط زیست می باشیم که این امر می تواند نشانه ساده انگاری و عدم احساس موقعیت حساس و والای محیط زیست از سوی محاکم مربوطه می باشد و سبب می گردد تا مرتکبین رفتارهای زیانبار محیط زیست اقدامات خود را موجه دانسته یا لاقبل برای آن موقعیت ویژه ای قائل نشوند. بنابراین برخورد این گونه محاکم نتیجه ای دوگانه در بر خواهد داشت، از این رو بهتر آن است که حتی اگر نگاه کیفرزدایی در این زمینه ها وجود دارد ضرورت توسل به اقدامات تأمینی همچون خدمات عام المنعفه نیز مدنظر قرار گیرد به این ترتیب می توان مانع از بی اهمیت یا کم اهمیت تلقی شدن رفتارهای آلاینده مرتکبان شد.

با بررسی آنچه در جدول ۲ در مورد فراوانی صدور قرار نهایی نسبت به منع آلوده کننده به چشم می خورد، ملاحظه می گردد که از حیث کثرت، بیشترین میزان شکایت به ترتیب از کارگاه ها، بیمارستان ها، کارخانه ها و در رتبه های آخر اشخاص و سایر سازمان ها مطرح شده است. در نمودار ۱ فراوانی و مدت زمان رسیدگی به پرونده هایی که قرار منع تعقیب برای آن صادر شده مشاهده می گردد. موضوع اطاله دادرسی در این دادسرا کمتر به چشم می خورد. مدت زمان رسیدگی به این پرونده ها کمتر از ۴ ماه است که نسبتاً وضع مطلوبی را طی می کند.

در مجموع پرونده های مطروحه ۹ قرار مجرمیت صادر شده است که پس از بررسی قرارهای یاد شده مشخص گردید که در برخی از این پرونده ها جرایم دیگری در کنار جرایم زیست محیطی به طور هم زمان مورد رسیدگی قرار گرفته و در نتیجه قرار مجرمیت صادر شده در ارتباط با جرایم غیر زیست محیطی بوده است.

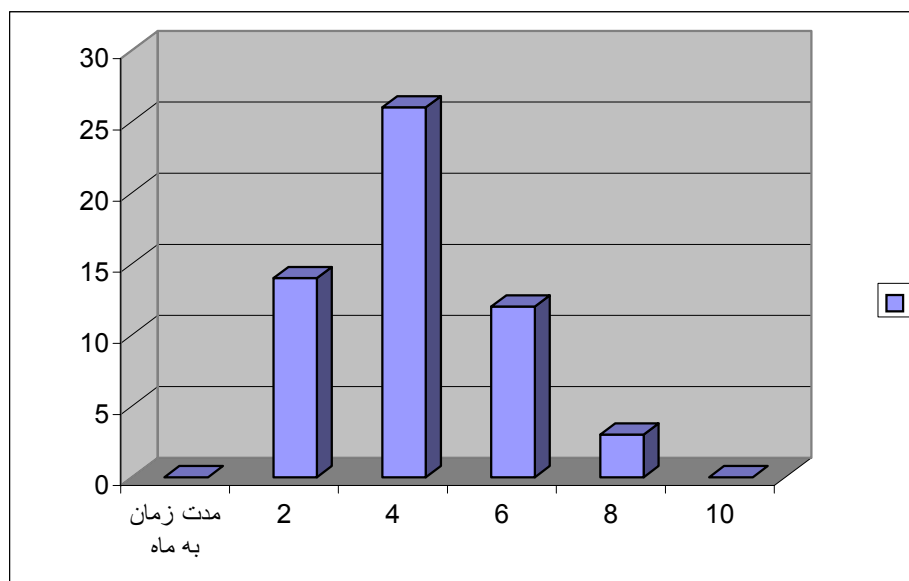
جدول ۱- فراوانی پرونده‌های زیست محیطی ارسالی به شعبه اول و پنجم بازپرسی و نوع قرارهای صادر شده

نوع قرارهای صادر شده ۱۳۸۳/۱۰/۲۶ - ۱۳۸۵/۳/۲۰						تعداد کل پرونده‌ها	شعبه بازپرسی
پرونده‌های در جریان	اعتراض به قرار	قرار منع تعقیب	قرار ترک تعقیب	قرار مجرمیت	قرار موقوفی تعقیب		
۶۶	۱	۷۲	—	۶	—	۱۴۴	پنجم
۱۳	۲	۸	—	۳	—	۲۴	اول
۷۹	۳	۸۰	—	۹	—	۱۶۸	مجموع

جدول ۲- فراوانی صدور قرار نهایی نسبت به منبع آلوده‌کننده در شعبه پنجم بازپرسی - دادسرای ناحیه ۱۹ از ۱۳۸۳/۱۰/۲۶، ۱۳۸۵/۳/۲۰

اشخاص	سایر سازمان‌ها	کارگاه	کارخانه	بیمارستان	منبع آلوده‌کننده
					نوع قرار صادر شده
۱۳	—	۳۵	۷	۱۷	قرار منع تعقیب
۵	۹	۲۳	۱۸	۱۷	جریانی
۱۸	۹	۵۸	۲۵	۳۴	جمع

فراوانی

نمودار ۱- نمودار مدت زمان صدور قرار منع تعقیب به ماه (از تاریخ ۱۳۸۳/۱۰/۲۶ لغایت ۸۵/۳/۲۰)

نموده و اما در مورد جرایمی که اثرات مخرب و آلاینده زیست محیطی بیشتری دارند و خسارات شدیدی به جا می‌گذارند، باید با آن‌ها به صورت جدی مقابله کرد و جرم‌انگاری در این مورد ضروری خواهد بود.

۵- راهکارهای مدیریت

۱-سیاست جرم‌انگاری یا جرم‌زدایی

در ارتباط با اقدامات آلاینده و مخرب زیست محیطی که اثرات خفیفی دارند جرم‌زدایی و در نهایت کیفرزدایی

بر طبق این اصل می توان از اجرای طرح هایی که در نتیجه عدم انجام ارزیابی های زیست محیطی و با در نظر گرفتن منافع زود گذر صورت می پذیرد و سلامت و حیات نسل حاضر و آتی را با خطر روبرو می نماید، جلوگیری کرد.

۷- پیشنهادها

یک- تغییر گفتمان قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با توجه به اهمیت و ضرورت حیاتی و اجتناب ناپذیر وجود یک قانون اساسی دارای گفتمان شهروندمدار که حاوی الزامات حقوقی «حقوق مدار» و هم «وظیفه مدار» برای «شهروندی» باشد، پیشنهاد می شود که در قانون اساسی به صراحت از عباراتی نظیر «شهروندی و محیط زیست» و یا «حقوق و وظایف شهروندی مرتبط با محیط زیست» یاد شود.

دو- تغییر گفتمان قوانین موضوعه عمومی و خصوصی علاوه بر قانون اساسی، لحن و محتوای قوانین عمومی مهم (ناظر به تعیین ماهیت رابطه شهروند و دولت) و خصوصی (رابطه افراد با یکدیگر) نیز باید از جهت گیری «شهروندمدارانه» و برخورداری از محیط زیست سالم برخوردار باشد. در این میان تغییر گفتمان در قوانین مدنی و جزایی، قانون شوراهای اسلامی، قانون شهرداری و برخی دیگر از قوانین خاص از اولویت برخوردار است.

سه- تدوین طرح های کاربردی از سوی نهادها و دستگاه های اجرایی ذیربط، خصوصاً سازمان حفاظت محیط زیست، شهرداری ها، به ویژه شهرداری های شهرهای بزرگ از جمله تهران، مرکز مطالعات و تحقیقات قوه قضائیه و مرکز مطالعات حقوق بشر با هدف :

الف- تدوین طرح ها و لوایح حقوق شهروندی از دیدگاه محیط زیست؛

ب- تحلیل محتوای جایگاه حقوق شهروندی مرتبط با محیط زیست در قلمرو مجموعه قوانین و مقررات مدنی و جزایی ایران؛

در راستای حمایت حقوقی از محیط زیست صرف نظر از وضع قوانین مدنی و جزایی، از دو راه دیگر نیز می توان اقدام نمود: ۱- وضع قوانین مالیاتی در حقوق داخلی ۲- پیوستن به معاهدات بین المللی درباره حفاظت محیط زیست (۱۱).

۲-۵- حمایت مالیاتی از محیط زیست

دولت ها با وضع مالیات اهداف متعددی را دنبال می کنند، که یکی از آن ها کسب درآمد و تأمین بودجه و دیگری جهت دادن به سیاست های مختلف است که یکی از این موارد می تواند جلوگیری از بروز آسیب های زیست محیطی باشد.

در راستای هدف اول، دولت ها از راه درآمدهای مالیاتی (به همراه سایر درآمدهای کشور) پروژه های مختلف صنعتی، تجاری، فرهنگی و اجتماعی را به انجام می رسانند و در مورد هدف دوم نیز می توانند از راه اخذ مالیات به سیاست هایی دست یابند که در نهایت به عمران و آبادانی، حفظ محیط زیست و توسعه پایدار ختم شود.

استفاده از ابزار مالیاتی اگرچه ممکن است در کوتاه مدت از نظر کارایی، همانند ابزارهای دیگری همچون ابزار مدنی و کیفری نباشد، اما در درازمدت می تواند نتایج قابل توجهی را به همراه آورد.

۶- جایگاه حقوق شهروندی در اصل هشتم قانون اساسی

اصل هشتم قانون اساسی، مسأله امر به معروف و نهی از منکر را مطرح می نماید و آن را وظیفه عمومی و همگانی می داند. به علاوه این وظیفه برای شهروندان در برابر دولت نیز پیش بینی شده است. البته شرایط، حدود و کیفیت آن را باید قانون تعیین کند، با این حال نفس طرح چنین امری در قانون اساسی می تواند بسیار حایز اهمیت باشد (۱۲).

در این اصل آمده است: «در جمهوری اسلامی ایران دعوت به خیر، امر به معروف و نهی از منکر، وظیفه ای است همگانی و متقابل بر عهده مردم نسبت بر یکدیگر، دولت نسبت به مردم و مردم نسبت به دولت، شرایط و حدود و کیفیت آن را قانون معین می کند» (۱۳).

منابع

- ج- تحلیل محتوای برنامه‌ها، راهکارها و سیاست‌های توسعه‌ای معطوف به حقوق زیست محیطی شهروندی که دولت، تشکل‌های اجتماعی، مدنی و اشخاص در ایران دارند و شناخت تنگناها و چالش‌های موجود؛
- چهار- جهت‌دهی سیاست‌های توسعه‌ای دولت، شورای اسلامی شهر تهران، هیأت‌های مدنی و رسانه‌ها به سمت محورهای زیر:
- الف- آموزش شهروندی و محیط زیست در جهت رعایت قوانین، مقررات و دستورالعمل‌های زیست محیطی به منظور به کارگیری روش‌های جلوگیری از آلودگی و به حداقل رساندن آن؛
- ب- اطلاع‌رسانی شهروندی و محیط زیست برای بالا بردن سطح آگاهی و اطلاعات شهروندان نسبت به خطرات ناشی از آلودگی و انهدام محیط زیست؛
- پ- حقوق زیست محیطی شهروندی کودکان و زنان؛
- ت- حقوق زیست محیطی شهروندی گروه‌های حاشیه‌ای
- ث- فرهنگ شهروندمدارانه در عرصه حفظ محیط زیست و ارتقای کیفیت زندگی؛
- پنج: کارشناسان محیط زیست راه‌های ذیل را نیز به عنوان شیوه‌های غیر کیفری پیشگیری از آلودگی و انهدام محیط زیست معرفی می‌نمایند:
۱. ارتقای سطح آگاهی و اطلاعات شهروندان در رهگذر محیط زیست؛
  ۲. رعایت قوانین و مقررات زیست محیطی توسط شهروندان؛
  ۳. ارائه توصیه‌ها و راه‌حل‌های لازم به شهروندان در جهت به کارگیری روش‌های جلوگیری از آلودگی و یاب‌ه حداقل رساندن آن؛
- ۱- حبیبی، م؛ ۱۳۸۲، «بررسی حق آگاهی مردم به عنوان یک حق اساسی»، حقوق اساسی، شماره اول، سال اول، صص/۸۲، ۸۳
- ۲- قاسمی، ن؛ ۱۳۸۴، «حقوق کیفری محیط زیست»، جمال‌الحق، صص/ ۳۲ و ۲۳
- ۳- سید فاطمی، م؛ ۱۳۸۰، «تحلیل مفاهیم کلیدی حقوق بشر»، تحقیقات حقوقی، ۳۳-۳۴، صص/ ۲۱۱-۲۱۴
- ۴- شهیدی، م؛ ۱۳۸۰، «تجاوز از حق»، تحقیقات حقوقی، ۳۳-۳۴، صص/ ۵۰-۵۹
- ۵- لنکروری، م؛ ۱۳۷۱، «مقدمه عمومی علم حقوق»، گنج دانش، صص/ ۵
- ۶- دلفروز، م؛ ۱۳۸۱، «شهروندی» کویر، صص/ ۹۷
- ۷- افتخارزاده، ف؛ ۱۳۸۲، «ارایه مدلی جهت تربیت شهروندمداری در نظام آموزش عالی در هزاره سوم»، پایان‌نامه دکتری، علوم تحقیقات، علوم انسانی، صص/ ۸۸، ۹۳، ۱۵۷ و ۱۶۰
- ۸- همایون پور، پرویز؛ ۱۳۶۹، «چند پیشنهاد برای آموزش حقوق بشر، سکه»، صص/ ۳۷
- ۹- قاسمی ح، ع؛ ۱۳۸۱، «نظارت‌پذیری شورای اسلامی شهر در چارچوب حقوق شهری»، تحقیقات حقوقی، شماره ۳۳-۳۴، صص/ ۱۵۲-۱۸۲
- ۱۰- افتخار جهرمی، گ؛ ۱۳۸۳، «مجموعه مقالات همایش حقوق محیط زیست»، سازمان محی، صص/ ۹۸ و ۱۰۴
- ۱۱- تقی زاده انصاری، م؛ ۱۳۷۴، «حقوق محیط زیست در ایران»، سمت، صص/ ۱ و ۳۳
- ۱۲- مهرپور، ح؛ ۱۳۷۸، «حقوق بشر و راهکارهای اجرایی آن»، اطلاعات، صص/ ۸۳
- ۱۳- قوام، میرعظیم؛ ۱۳۷۵، «حمایت کیفری از محیط زیست»، سازمان محیط زیست، صص/ ۵۷